Kutadgu Bilig ile Değerler Eğitimi*

Teaching Values with Kutadgu Bilig

Tuğba Şimşek** - Ömer İnce***

Abstract: Our lives are going through a rapid transformation process in direct proportion with the changing and developing technology. Preserving the values from the past and transferring them to future generation within all this change and development carry importance to remain “us”. In this respect, we can see that the curriculum of the Ministry of National Education have recently been giving more and more places to values. Moving through texts in Turkish courses in order to teach values would especially ensure that learning will be more permanent and practical. It is also thought that utilizing the books that are left to us by our history would be of benefit on this path. One of the books in question is, without a doubt, Kutadgu Bilig. It is simultaneously a political treatise and a book of behavioral education that brings national and universal values to present ties. As the rhyming prologue states, the book is one that collects all wisdom in Turkish. Myriad values from Kutadgu Bilig are noteworthy. Rules that govern everyday life, how to behave and to whom, what traits one must possess to be happy in both worlds, characteristics of various vocational groups and public groups and how to get along with them are among the many topics that are covered in it. National and universal values from amongst these topics are considered to be quite useful to be used in teaching for they are covered in storylines with dialogues allegorically, include examples of eloquence and are written with the principle of starting simple towards complicated. Published in 2019 by the Ministry of National Education, the Turkish Curriculum includes ten root values such as justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence, as they are also mentioned in Kutadgu Bilig, which represents the subject of this study. Our study is a qualitative one that utilizes the method of document reviewing.

* Bu çalışmanın bir bölümü, birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu “Türkçe Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig’in İncelenmesi ve Örnek Metinler” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı.

Phd. Student, Dokuz Eylül University, Buca Education Faculty, Turkish and Social Sciences Education Department, Department of Turkish Education.

ORCID 0000-0003-0400-3578

tugbasimsek5@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı.

Doctor Lecturer, Dokuz Eylül University, Buca Education Faculty, Turkish and Social Sciences Education Department, Department of Turkish Education.

ORCID 0000-0002-1579-3141

omerr35@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şimşek, T. & İnce, Ö. (2020). Kutadgu Bilig ile değerler eğitimi, *Turkish Studies - Education*, 15(1), 507-528. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.30154>

Received/Geliş: 06 August/Ağustos 2019

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 29 February/Şubat 2020

CC BY-NC 4.0

As a result of our study, it is determined that the values that are mentioned in the Turkish Curricula publication are also covered in Kutadgu Bilig with methods that are suitable to be used in education and in substantial detail and it is concluded that using Kutadgu Bilig in Turkish courses to teach values would be correct and effective.

Structured Abstract: Our life is in a very fast changing process in line with the changing and developing technology. Within all this change and development, we see that the features that make human beings remain constant. We still have emotions and we have values that make us what we are. Preserving values from the past and transferring to future generations is important in order to preserve the “us. Especially in recent years, we see that the Ministry of Education has included our values in the curriculum. In 2019, there are ten root values in the curriculum of the “Turkish Course Curriculum (Primary, Secondary, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 and 8 Grades)”. These values are: Justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism, helpfulness.

Particularly in Turkish course, moving through texts while giving values will provide more permanent and practical learning. In this way, it is considered useful to use books that are left to us from history. One of these books is undoubtedly Kutadgu Bilig. Even if Kutadgu Bilig reminds most of us the “siyasetname” (as a political book), this is not all about politics but it is also the behavioral training book which brings our national and universal values to present. It is a book that collects all the wisdom in our language, as it is written in the prefix of the book.

Many values in Kutadgu Bilig stand out. This book comprises several subjects as the rules governing daily life, how to treat in social life, the features must we have in order to be in life and hereafter, properties of the various professions and how to get on well with them. Because of the reasons of the national and universal values included in these subjects are alleged to be included in the plot in an allegorical way, using various vocabularies, writing from simple to complex principles, being suitable for teaching with drama technique, the book of Kutadgu Bilig is applicable to education system.

Our study is a descriptive study in the screening model. In Kutadgu Bilig, the ten root values mentioned in the Turkish Curriculum of the Ministry of National Education have been determined and explained. These ten root values can be summarized as follows:

The value of justice is a value represented by the ruler, one of the main heroes of the work we study. It is thought that the concept of justice is always defended for everyone by its nature like the sun. Friendship value; The concept of friendship and brotherhood is used not only as the friendship of human beings, but also the friendship of knowledge. In addition, the importance of friendship is mentioned. The value of honesty, especially among the characteristics of the intelligent person, is emphasized by the importance of being honest. The value of self-control tells the person to be able to stop with his own mind. Using the mind of the person to control the anger, to be responsible, to do their own wishes to the background to do good, be productive, can control their own emotions and requests. It is emphasized that there must be patience against many situations which leave a difficult situation in couples whose patience value is passed. Anger, illness, distress, death, such as patience should be patience, the patience will be achieved at the end of the reward is reminded. In the couplets with respect, it is said that especially the wisdom and knowledge deserve respect, so the wise scholars should be respected. It is argued that it is necessary to respect the woman, the elder, the relative and the respectful. In couples whose love value is passed, topics such as love, how to understand, who deserves love are emphasized. The value of the responsibility has a responsibility in the overall work of the work, and it is emphasized that the responsibility is ensured as long as these responsibilities are fulfilled. Although the value of patriotism does not go directly in the work, the purpose of writing the work is to see better and better days of the country. With regard to the value of charity; it is emphasized that people need help from each other, and even the ruler seems to be helping him. The features of a good helper are listed.

To be an allegorical work, to give these values in the plot, to benefit from the question-answer method, to define the values and so on. For these reasons, we believe that it would be useful to use the work as a source. We believe that it is a pleasant journey to transfer our constant values to new generations and to our history and roots with Kutadgu Bilig.

Keywords: Turkish Education, Education, Kutadgu Bilig, Values, Values Education.

Öz: Çok hızlı bir şekilde değişen ve gelişen teknolojiyle birlikte olarak hayatımız da bir değişme sürecindedir. Tüm bu süreçte geçmişten gelen değerleri korumak ve gelecek nesillere aktarmak “biz” kalabilmek için önemlidir. Bu gelişmelere paralel olarak son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığının da öğretim programlarında değerlere daha fazla yer verdiğini görmekteyiz. Özellikle Türkçe dersinde değerleri verirken metinler üzerinden hareket etmek, daha kalıcı ve uygulamaya yönelik öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu hususta tarihten bize emanet kitapları kullanmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kitaplardan biri de şüphesiz Kutadgu Bilig’tir. Kutadgu Bilig, bir siyasetname olmanın yanı sıra milli ve evrensel değerleri günümüze taşıyıcı bir davranış eğitimi kitabıdır. Kitabın uyaklı ön sözünde de yazdığı gibi, Kutadgu Bilig, Türkçede bütün hikmetleri toplayan bir kitaptır. Kutadgu Bilig’de yer alan pek çok değer göze çarpmaktadır. Günlük hayatı düzenleyen kurallar, kime nasıl davranılacağı, iki dünyada mutlu olabilmek için sahip olunması gereken özellikler, çeşitli meslek gruplarının, halk tabakalarının özellikleri ve bunlarla nasıl geçinileceği gibi pek çok konu yer almaktadır. Bu konuların içinde yer alan milli ve evrensel değerlerin, alegorik bir şekilde karşılıklı konuşmalarla olay örgüsü içerisinde yer alması, çeşitli söz sanatlarının kullanılması, basitten karmaşığa ilkesiyle yazılması, vb. sebeplerle eğitimde kullanılmaya gayet elverişli olduğu düşünülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının 2019 yılında yayınlanan Türkçe Öğretim Programında yer alan; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere on kök değer, Kutadgu Bilig’de geçtiği şekliyle araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamız, doküman inceleme yöntemiyle oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Çalışmamızın sonucunda; Türkçe Öğretim programında bahsi geçen değerlerin Kutadgu Bilig’de, eğitimde kullanılmaya uygun yöntemlerle gayet ayrıntılı olarak ele alındığı tespit edilmiş ve Türkçe dersinde değerleri aktarırken Kutadgu Bilig’den yararlanmanın oldukça doğru ve etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, Eğitim, Kutadgu Bilig, Değerler, Değerler Eğitimi.

Giriş

Günümüzün sürekli değişen ve gelişen dünyasında teknolojik gelişmelerin hayatımıza etkisi yadsınmaz. Henüz bebeklikte tanışılan akıllı cihazlar, öğrencilerin sokakta oynadığı gerçek arkadaşlarına alternatif olmuştur. Öğrencilerin tek yönlü iletişime maruz kalması, sanal bakıcı olarak kullanılan akıllı cihazlar, apartman hayatı vb. gibi pek çok etken ile birlikte iletişim ve duygudaşlık konusunda bir yozlaşma söz konusudur. Nitekim dünyada ve ülkemizde uzmanlar bu değişim ve gelişimlere paralel olarak eğitimde akıllı cihazlardan faydalanma yoluna giderken aynı zamanda öğrencilerin kaybolmaya yüz tutan insani değerleri de alması için eğitim programları geliştirmektedir. Değerler eğitimi, insana özgü olanakları, insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran imkânları başka bir deyişle insana özgü tüm etkinlikleri insancıl etkinliklerle amaçlarına uygun bir biçimde gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olmaktır (Dilmaç ve Ulusoy, 2014, s. 7). Hal böyle olunca değerler konusu gündeme gelmekte dünyada ve ülkemizde değer eğitimine verilen önem her geçen gün artmaktadır.

Aristo’ya kadar dayandırabileceğimiz değerler kavramı, özellikle son yıllarda önemini arttırmakta, öğretim programlarında yer almaktadır. Hangi değerlerin kazandırılması gerektiği konusunda kazandırılması gereken değerlerin listesi, gücü elinde bulunduran kişi veya kurumlar tarafından belirlenebilir (Bacanlı ve Dombaycı, 2012, s. 6). Ülkemizde ilk olarak 2005 yılı öğretim programında yer alan değerler ile ve yine Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının yayınladığı 2010/53 sayılı genelge ile değerler eğitiminin önemine ve bu konuda yapılması gerekenlere dikkat çekilmektedir. 2019 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı (MEB, 2019)’da ise; “Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.” (s. 6) ifadeleri yer almaktadır. Yine programda "kök değerler" olarak geçen şu on değer karşımıza çıkmaktadır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu kök değerlerin yanı sıra programda verilen 16 temanın alt konularında pek çok değer kazandırılmasının amaçlandığı da görülmektedir.

Türkçe dersinde hedef kazanımlar verilirken metinlerden yararlanılmaktadır. Hedefe ulaştırıcı araç ve gereçlerin seçimi, konu içeriği ve öğretim yöntemlerinin belirlenmesiyle hedeflerin gerçekleşmesi, dolayısıyla öğrenmenin ortaya çıkması mümkün olacaktır (Tekin, 1980, s. 8-9). O yüzden doğru metin seçiminin çok önemli olduğu düşünülmektedir.

MEB (2019)'un son programında vurguladığı üzere; eğitim, bireyin içerisine doğduğu millî, manevi ve kültürel değerler başta olmak üzere, yetenek, beceri, tutum, estetik duyarlılık gibi davranışlar kazanılmasını içeren bir süreçtir (s. 3). Bu sebeple Türkçe dersi metin seçimlerinde milli ve manevi değerlere ışık tutan tarihi kaynaklardan faydalanmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Bu kaynakların en önemlilerinden biri de Kutadgu Bilig'dir.

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib devrin iyi yetişmiş kişilerinden olduğunu eseriyle göstermektedir. Dilâçar (1988), Yusuf için:

"... Ana dilinden, Arapçadan, Farsçadan ve memleketinde hala konuşulmakta olan Orta İran dillerinden Soğdakçadan başka, geniş dil ve yazı bilgisi elde etti, Firdevsî'nin Şahname'sini, Farabi'nin ve İbn-i Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okudu, efsanelere merak etti, aruza, belagat sanatına, kelama, İslam bilgilerine, Türk atasözlerine, folkloruna, devlet örgütüne, felsefeye, Buddhacılığa, ahlaka, toplumbilime, matematiğe, astronomiye, hekimliğe, düş yorumu sanatına daldı, ayrıca okçuluk, avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporlarını da öğrendi, satranç ve çevgen (İng. Polo) oyunlarına da yabancı kalmadı." (s. 22) demektedir. Yusuf, pek çok alandaengin bilgisini Kutadgu Bilig ile sunmakta, kitabın önsözünde de belirtildiği gibi Türkçe dilinde bütün hikmetleri toplayan bir kitabı armağan etmektedir.

Kutadgu Bilig, Türk-İslam fikir ve sanat hayatının en eski örneklerinden biridir. Şeker (2016)'ın da dediği gibi yazarın kaynaklarını Türkistan tarihi ve coğrafyası çerçevesinde İslamî ilimlerin geldiği aşama teşkil etmektedir. Bu sebeple tarihi kültürel geçmişimizi barındırmakla birlikte günümüzde hala geçerli olan milli ve evrensel değerleri de içermektedir. Yusuf Has Hacib, insanı diğer yaratıklardan ayıran yegâne özelliğin "bilgi" olduğundan bahisle, insanı her konuda eğitip yetiştirmek, onu olgunluğa erdirmek için ihtiyaç duyulan bilgileri topluma vermenin gereğine inanmıştır (İnce, 2019, s. 321). Didaktik bir eser olan Kutadgu Bilig, aynı zamanda eğitimde kullanılmaya oldukça elverişli bir yapıda bulunmaktadır. Günümüz eğitim yaklaşımlarına uygun özelliklere sahiptir. Alegorik bir anlatımı vardır. Tevriye sanatını kullanarak, sözcüklerin farklı anlamlarını aynı anda vererek anlatımı zenginleştirmektedir. Verilmek istenen mesajlar olay örgüsü içerisinde verilmekte ve örneklerle desteklenmektedir. Tanık gösterme yöntemine oldukça sık başvurulduğu görülen eserde atasözleri, deyimler ve ünlü şahsiyetlerin sözlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Yine dört ana karakter üzerinden olay örgüsüyle verilen mesajlar öğrenimde kalıcılığı arttırmakla beraber merak duygusunu da harekete geçirmektedir. Soru cevap yöntemiyle zaman zaman oluşan düğümler çözülür.

"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir. Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur. Bu sözüm doğru ve dürüsttür." (351-352. b.). Kutadgu Bilig, didaktik bir eser olmasının yanı sıra bir pendnamedir. Olması gerekeni söyleyerek yazarın deyişle iki dünyada mutlu olmanın sıralarını anlatma amacı taşımaktadır. Yusuf değerleri öğretirken; değer telkini, değer belirginleştirme, değer analizi, yaklaşımlarını benimsemiştir. Yine düz anlatım, örnek olay, tartışma ve soru-cevap, doğaçlama tekniklerini işe koşturmuştur (Birkan, 2016, s. 5). Değer eğitiminde Kutadgu Bilig gibi milli ve kültürel değerleri içeren bir eserimizden faydalanmanın konu ve kullanılan yöntem-teknik açısından etkili olacağı düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib'in deyişle "İki dünyayı tutan bir eldir"(351. b.). İki dünyada da mutlu olmak için altın kurallar barındıran bir el kitabı niteliğindedir. İki dünya mutluluğu, toplum içinde nasıl davranılması gerektiği, kişilerle münasebetin nasıl olması gerektiği vb. gibi konular eserin içeriğini oluşturmaktadır. Bu yüzden eserin, değerler eğitimi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Kardaş ve Cemal (2017), Değerler Eğitimi ve Türkçe Öğretiminde Yapılan

Araştırmalar adlı çalışmada, kırk yüksek lisans tezi, otuz makale ve üç bildiri tespit etmiş ve bu çalışmalarda yer alan toplam yüz yirmi yedi değeri belirlemiştir (s.12). Çalışmada verilen değer tablosu incelendiğinde yüz yirmi yedi değerden beş tanesinin mükerrer olduğu tespit edilmiştir. Bu yüz yirmi iki değer, Kutadgu Bilig üzerinden değerlendirildiğinde; Vatan Toprağını Kutsal Sayma, Demokrasi, Dini Bayramlar, Bayrak, Milli Marş Bilinci, Şehitlik, Atatürkçülük, Hayal olmak üzere sekiz değer yer almadığını, bunların dışında kalan değerlerin Kutadgu Bilig’de yer aldığı görülmektedir.

Değerler açısından bu kadar zengin olan Kutadgu Bilig’in, değerler eğitimi açısından ele alınarak pek çok çalışmaya kaynaklık ettiği görülmektedir. Ancak her beyitin ayrı ayrı ele alınarak kelime, beyit ve konu bazında değerlendirilerek uygulamaya yönelik kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Örneğin; Tekşan (2015)’in yaptığı çalışmada, “özgürlük” değerinin eserde bulunmadığı iddia edilmektedir. Ancak; bu iddianın kelime bazında aramayla yapılan bir çalışma olmasından bütünü değerlendirilmesinin yapılmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmamızda 2019 Türkçe Öğretim Programında yer alan on kök değerden yola çıkarak Kutadgu Bilig ayrıntılı olarak ele alınmakta ve Türkçe Dersinde Kutadgu Bilig’den yararlanarak değerler eğitimini öğrencilere nasıl verebiliriz, sorusuna cevap aranmaktadır.

Güncel Türkçe Öğretim Programında yer alan on kök değer, Kutadgu Bilig’deki yerlerini tespit etmek temel amacımız olmuştur. Tarihten gelen ve kaybolmaması gereken değerleri içeren, güncelliğini yitirmeyen değerler barındıran Kutadgu Bilig’de bu değerlerin varlığı ve geçtiği beyitler gerek beyit bağlamında gerekse konu bağlamında açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylece bugün öğretim programlarında yer alan değerlerin yüzyıllar önce yazılmış tarihi bir kaynak olan Kutadgu Bilig’de hangi bakış açısı ve hangi amaçla ele alındığını da tespit edilmiş olunmaktadır.

Araştırmada kullanılan materyaller; Kutadgu Bilig orijinal nüsha ve Türkçe transkripsiyonlu metin ve çevirisi, Kutadgu Bilig ve değerler eğitimi ile ilgili yazılı, basılı tüm kaynaklar ve araştırmalar ile Milli Eğitim Bakanlığının 2019 yılında yayınladığı “Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)” dır.

Araştırma, tarama modelinde nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım, 1999, s. 10). Kutadgu Bilig’in doküman analizi yönteminden de yararlanarak tarama modelinde analizi yapılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 217). Tarama modeli araştırma konusu ile ilgili var olan durumu belirlemek ve incelemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Büyüköztürk, 2010). Değerler, Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı Türkçe öğretim programında yer alan on kök değer olarak ele alınmıştır. Adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerleri Kutadgu Bilig’de hangi beyitlerde, hangi başlık altında, hangi konu bağlamında geçtiği tek tek tespit edilerek örneklerle temsil edilmeye çalışılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Milli Eğitim Bakanlığının 2019 yılında yayınlanan Türkçe Öğretim Programında “kök değerler” olarak belirlenen değerler şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Programda (2019) “Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” ifadesi yer almaktadır (s. 4). Kutadgu Bilig ile değerler eğitimi sürecinde bu değerler eserde nasıl, ne şekilde yer almış ve bu beyitlerden nasıl yararlanılır, sorularına cevap bulmaya çalışılmaktadır. Kutadgu Bilig’de geçen, bir değeri temsil ettiği düşünülen örneklerin, beyit ve konu bağlamında ele alınarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de Adalet Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig eserindeki kurgu dört ana karakter üzerine kurulmuş olup bunlardan biri olan hükümdar Kün-Togdı adaleti temsil etmektedir. Doğu Karahanlı hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han (Ebû Ali Hasan bin Süleyman Arslan)’a sunulmak üzere yazılan Kutadgu Bilig’in en güçlü yanı siyasetname özelliği taşımasıdır. Temele adaleti oturtan Yusuf Has Hacib adalet ile hareket edildiğinde halkın bağlılığının artacağı ve mutlu bir hayat sürüleceği üzerinde durmaktadır. Eserde yer alan babların fihristine baktığımızda da yine 13. bab “Adaletin Niteliği” ve 19. bab “Adaletin Vasfı”dır.

Yusuf Has Hacib eserinde metaforları oldukça sık kullanmıştır. Nitekim adaleti temsil eden hükümdarın isminin Kün-Togdı olması bir tesadüf değildir:

“Hükümdar dedi ki: Bilge kişi bu adı benim doğamı güneşe benzeterek verdi. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima korur; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez. İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka iletir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan yok olmam: hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Üçüncüsü bu güneş doğunca, yer ısınır; o zaman binlerce renkli çiçek açılır. Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır.”(824-832. b.). Bu beyitlerde adaletin herkes için her daim vasfından bahsedildiği görülmektedir.

Yine Ay-Toldı, Kün-Togdı’nın huzuruna çıktığında hükümdarı şöyle bulur:

“Göz ucu ile gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuştu. Gümüş bir taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı. Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı ot ve sağında şeker bulunuyordu.” (770-772. b.)

Hükümdar bu hali şöyle açıklar:

“Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir. Düz olan bir şeyin her tarafı, iyidir; her iynin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur. Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur. Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur. Bak, benim doğam da yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru olan eğrilirse, kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim; kişileri, bey veya kul olarak ayırmam. Elimde tuttuğum bu bıçak biçen ve kesen bir alettir, ey becerikli. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şekere gelince, o zulme uğrayarak, kapıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir. O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalara ve doğruluktan kaçan kişiler içer. Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler. Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir. Gerek oğlum, yakınım veya hısmım olsun; gerek yolcu, geçici veya konuk olsun. Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbirini beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.”(804-819. b.). Doğruluk ile hareket etmemek kıyametin kopmasıdır. Adaletin hemen tecelli etmesi, gecikmemesi önemlidir. Herkes için adalet, eşitlik değil herkese göre nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranmaktır. Hak geçirmeden kim neyi hak ediyorsa ona hakkını vermektir. Adalet, güneş misali herkesi kapsamalı ve herkese eşit uygulanmalıdır mesajı örneklerle açıklanmaktadır.

Yusuf Has Hacib eserinde zaman zaman telmih sanatından da yararlanmıştı. Adaletiyle nam salmış Nüşin-Revan’ı kullanması buna iyi bir örnektir:

“Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile kişi itibar görür. Buna inanmazsan, Nûşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı. Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı. Bilgili bir kişinin onun hakkında şöyle dediğini duydum: kendisi cehennemlik iken, cehennem azabından kurtuldu.”(289-292. b.). Bu beyitlerde adaletiyle ünlü Nûşin-Revan'ın hikâyesini bize hatırlatarak adaletli davranmanın halkı zenginleştirdiğini ve sonsuzluğa ulaştıracak iyi bir adla geleceğe kaldığından bahsetmektedir. Öyle ki beyitten anlaşılacağı üzere; adaletli davranmak, cehennemlik bir kişiyi cennetlik bile yapabilmektedir.

Eserin bazı beyitlerinde adaletli davranmakla ilgili öğütler verildiği görülmektedir:

“Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç şeyi de bırak. Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.”(1450-1451. b.).

“Kanunlara riayet eden, doğru bey, gerçekten, bir mutluluktur; onun mutluluğundan herkes kendisine hisse alır. Nerede adaleti ile şöret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli; kişi onda mutluluğu bulur. Adaletle dayanan kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz. Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş olurdu.” (3461-3464. b.)

Tanrının yedi kat düzeni adaleti uygulayan beylerle sağladığı vurgulanarak Tanrının emri olan adaleti sağlayan beylerin halka mutluluk kapılarını açtığı, o ülkede yaşamının kişiye mutluluk getireceği belirtilmektedir. Yine Hükümdarın saltanatının uzun sürmesi adaletli davranmasıyla doğru orantılı olarak zikredilmekte, adaletli davranmak Tanrıya kullukla ilişkilendirilmektedir. Tanrının adaleti en büyük adalettir. Yine eserde İlahi adaletten de bahseden beyitler vardır:

“Halkın gönlü yufkadır, onu muhafaza etmek çok güçtür; burada gönül kırılırsa, ilahî adaletle karşılaşılır; buysa yeterlidir.” (3351. b.) Yukarıda zikredilen beyitlerden anlaşılacağı üzere mutluluk, saltanatın uzun sürmesi, hatta yedi kat yerin nizamı, adaletli davranmaya bağlıdır. Kendinden sonraya iyi ad bırakmak, hatta cenneti kazanmak bile adaletli davranmakla mümkündür.

Kutadgu Bilig’de adalet kavramının herkes için olması ve hayatın her alanında olması gerektiğini anlatması açısından da önemlidir. Öyle ki İlahi adaletin varlığını bilmek bile iyi kişi olmak ve her hareketin, her davranışın düzenlenmesi için önemli bir yaptırım olarak sunulmaktadır. Devletin başındaki hükümdar Kün-Toğdı’nın adaleti temsil etmesi ve eserin sonunda bile varlığını devam ettiren bir kahraman olması Yusuf Has Hacib’in verdiği önemli bir mesaj olarak değerlendirilmektedir.

Kutadgu Bilig’de Dostluk Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’de yüzden fazla beyitte dostluk, arkadaşlık ve kardeşlik kavramlarından bahsedildiği görülmektedir. Maddi anlamda dostluk, kardeşlik ve arkadaşlığın yanı sıra akıl ve bilgi gibi soyut kavramların dostluğundan da eserde bahsedildiği görülmektedir:

“Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir.”(317. b.)

“İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun.”(914. b.)

Kutadgu Bilig’de kardeş ve arkadaş arasında fark olmadığından bahsedilmektedir:

“Akrabaları olan kişinin namı ve şöreti büyüktür; arkadaşları olan kişinin adı ve sözü muteberdir. Akraban yoksa arkadaş ve ahbab edin, iyi arkadaş akraba gibi olur.”(3173-3174. b.)

“Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülerek açıldı. Akraba veya arkadaşlar birbirlerine uygun hareket ederse, bunlardan yeni akraba ve ahbablıklar meydana gelir.” (3212-3213. b.)

“Sen bir kardeşsin, istersen arkadaş olarak kabul et, kardeş ve arkadaş arasında fark yoktur.” (3485. b.)

Dostluk, kardeşlik, arkadaşlık kavramlarının tanımı yapılarak birçok beyitte özelliklerinden bahsedilmiştir. Özellikle ortaokul çağındaki öğrenciler için önemli olan arkadaşlık seçimi ile ilgili olarak önemli tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. “İyi bir arkadaş nasıl olmalıdır? İyi bir arkadaş nasıl olunur? Arkadaş seçerken nelere dikkat edilmelidir?” gibi soruların cevabını bulabileceğimiz beyitler şu şekildedir:

“Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; büyüğün ve küçüğün güler yüzle gönlünü al.” (1327. b.)

“Birçok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir. Kimin arkadaşı ve dostu çok ise, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir. Kimin arkası varsa, güçlü olur; güçlü kişinin mutluluğu temelli olur.” (1697-1699. b.)

“Alçakgönüllülük kişiyi sevdirebilir; kendini sevdiren kimseler arkadaşlarını da memnun ederler.” (2230. b.)

“Faydasız ve değersiz ise, kardeş olsa bile onu bırak; yaralanabileceğin kişiyi arkadaş edin ve onun bol bol hayrını gör.” (2575. b.)

“Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda eder, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar. Onun erdemini herkese söyleyip yayarlar; kusurunu görünce de ağızlarını açmayıp gizlerler.” (3411-3412. b.)

“Yakınlıktan aranan şey iki türlü olur; bu iki şey için insan dost edinir. Yakınlıktan aranan şey iki türlü olur; bu iki şey için insan dost edinir. Biri her türlü çıkar dışında, ilahi bir sevgiyle arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez. Biri de kendi çıkarı için arkadaş edinir; bu arkadaşlık zorakidir ve asla esaslı olmaz. Eğer sen çıkarsız ve ilahî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir. Eğer dostluk dünya çıkarı için ise, onlar ile arkadaşlık etme; eğer etmiş isen ayrıl. Dost edinmiş olan ve dostluğun fayda ve zararlarını sınavarak bilen insan ne der, dinle. Dostu çıkar ve zarar içinde sına; eğer o bu hallerde de dostluğuna devam ederse, ona sıkı yapış. Dostun içini öğrenmek istersen, sen onu sözle hiddetlendir, ona kaşlarını çat. Seni sevip sevmediğini bilmek istersen, ondan çok sevdiği bir şeyini iste, hemen anlaşılır. Eğer bunların her ikisinde de güvenme göstermezse, bu insanı canın gibi aziz tut.” (4201-4211. b.)

“Çıkar gözetmeyen dost, ahbab ve arkadaş edinmeye çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa. Dost, ahbab ve arkadaş sevinç ve kaygıda, iyi ve kötü zamanlarda insana faydalı olanlardır. Seni daha çok sevmelerini istersen, onlara tuz-ekmek yedir, daima güler yüz göster.” (4217-4219. b.)

Eserde arkadaşla karşı dikkatli davranmak gerektiğini ve sırlarını ifşa edebileceği konusunda uyarıda da bulunmaktadır:

“Eş ve arkadaşlarının yükünü yüklen, gönüllerini kırma; sözünü unutma, bunu daima göz önünde tut. Eğer arkadaşın düşman olursa, o senin canına ya da toplayıp biriktirdiğin malına kasteder. Arkadaşın senin içini dışını bilir; bu içi dışı bilen kişi senden birçok şey koparır. O isterse, senin malına el uzatır; isterse, canını ilik ile besler. Sen kendini nasıl gözetirsen, arkadaşını da öyle gözet; sözü uzatma. Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak zordur.” (4264-4269. b.)

Eserde bir kişinin iyi ya da kötü olmasının sebeplerinden birinin arkadaşının iyi ya da kötü olması oluşudur görüşü savunulmaktadır:

“Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar.”(874. b.)

“Diğeri ise, taklit yolu ile kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider.”(877. b.)

“Eğer iyiye kötü bir arkadaş olursa, onun doğası da, arkadaşının gibi, kötü olur.”(884. b.)

“İyi veya kötülerin bu yollara girmesinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş bulmalarıdır.”(886. b.)

Beyitlerden anlaşılacağı üzere; arkadaş, kişinin iyi ya da kötü kişi olmasındaki sebeplerden biridir. Kişinin arkadaşının iyi olması onun iyi kişi olmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Yine her türlü iyiliğin iyi arkadaşla birlikte geldiğini şu beyitlerden anlıyoruz:

“İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir. Arkadaşın iyi ise, ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş gerekir. Huzur, arzu, nimet, güven, rahat bu neşe ve sevinç, hep iyiliğin karşılığıdır.” (935-937. b.)

Kötü arkadaşın kişiye zararı da şu beyitlerde geçmektedir:

“Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar.”(1297. b.)

“Kötü arkadaş yüzünden zarar gören ve zorla adı silinip giden iyiler gördüm.” (4245. b.)

Eserde arkadaşın çokluğu, kişiye çeşitli kapıları açması ve adının yayılması için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

“Birinin arkadaş ve ahababı ne kadar çok olursa, onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer. O bu dünya içinde dileğine kavuşur; eğer ahiret mutluluğu isterse, onu da bununla sağlar.” (3409-3410. b.)

“Çok dost, ahabap ve arkadaş edinmeye çalış ve onlar ile sık sık görüş; ahabapların çok olursa, herkes seni över.” (4186. b.)

Eserde göre; kişinin iyi ya da kötü olmasına sebep, tüm sırlarını bilen kişiyi vezir de rezil de edebilecek olan, adını yayacak ve övünme sebebi olan arkadaş, dost, ahabap, kardeşidir.

Kutadgu Bilig’de Dürüstlük Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’de anlatılan ideal kişi profili doğruluk ve dürüstlük timsalidir. Doğruluk ve dürüstlük Yusuf Has Hacib için o kadar önemlidir ki eserde üç yüzün üzerinde beyitte doğruluk ve dürüstlük kavramları geçer.

Kutadgu Bilig İslami Dönem Türk Edebiyatının bilinen ilk eserlerindendir. Dönemin özelliği olarak Yusuf Has Hacib eserine; Tanrı’nın övülmesi, Yalvaçın övülmesi, Dört Sahabenin övülmesi ile başlamaktadır. İslam dininde yaratılış olarak en üstün varlık olan yalvaç için ve onun arkadaşları sahabeler için dürüstlük vurgusu yapıldığı görülmektedir:

“O halkı üzerine Tanrının bir rahmeti idi; güzel tavırlı, dürüst ve güvenilir bir doğası vardı.”(42. b.)

“Başta, herkesten önce, Tanrıya inanmış, gönlü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebû Bekir gelir.” (51. b.)

Dürüstlük kavramının iki yönlü; gönlü ve dili dürüst olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu da içi ve dışı bir olmak deyimini akla getirmektedir. Yalnız dilin dürüst olması ya da yalnız gönlün dürüst olması sıddîk olmak için yeterli değildir. Yusuf Has Hacip’in eserinde kullandığı

metaforlardan biri olan Ay-Toldı, devleti, mutluluğu temsil etmektedir. Devleti, mutluluğu elinde tutmak isteyenler için verdiği öğütte dürüstlükten de bahsetmektedir:

“Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalı.”(709. b.)

Bazı beyitlerde de dürüstlük tanımının yapıldığı görülmektedir:

“Hükümdar dedi ki: Bak, kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur.” (862-863. b.)

“Şimdi benim sana söylediğim söze benzer bir sözü de şair söylemiştir. Gezip dolaşan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan doğru, dürüst ve güvenilir kişidir. İnsan nadir değil, İnsanlık nadirdir; akıl doğru ve dürüst kişileri övmüştür.” (867-869. b.)

Dürüstlük, iyi bir insanın özelliklerinden biridir:

“Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer.” (873. b.)

Eserde, dürüstlük ve doğruluk, akıllı ve bilgili kişinin özellikleri olarak da geçmektedir:

“Akıllı akla der ki: Ey arkadaşım, sen işlerimi düzelten ne iyi bir arkadaşsın. Akıl daima sağdan hareket eder, hiç solu yoktur; o doğru ve dürüsttür, hiç hilesi yoktur.” (1862-1863. b.)

“Her şeyden önce aklın tavır ve hareketi makuldür; aylar ve yıllar geçse dahi, gidişi aynı doğru yoldan taşmaz. Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır; hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur.” (1865-1866. b.)

“Bilgili, akıllı, tavır ve hareketleri doğru olmalı; akıllı kişilerin işi daima iyi olur. Bilgili kişiler doğru ve dürüst olur; doğru insanın güneşi her yerde parlar.” (2788-2789. b.)

Dürüstlikle ilgili önemli öğütlerin verildiği görülmektedir:

“Hizmet eden dürüstlikle hizmet etmelidir; hizmeti beğenilirse, hizmetkâr dileğine erişir.”(615. b.)

“Aylak olma, başboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde, sözünde dürüst ve mülayim ol.”(1505. b.)

“Bilgili insan bilgisi ile şu öğüdü vermiştir; doğru ve dürüst insan bulursan, onu sürme gibi gözüne çek.”(1727. b.)

“Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver.” (1759. b.)

“Gönlünde ve dileğinde saf ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada mutluluk içinde ömür sür.”(3504. B.)

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes.” (4052. b.)

Akıllı ve bilgili kişinin özelliklerinden olan doğruluk ve dürüstlüğün faydaları da şu beyitlerde geçmektedir:

“Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mutlu eder.”(1289. b.)

“Halka yasayı doğru ve dürüst uygula ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın.”(1374. b.)

“İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan kişi başköşeye çıkar.” (1661. b.)

“Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun, güneşi doğsun.”(2010. b.)

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes.” (4052. b.)

Mutluluğa götüren taşlardan olan doğruluk ve dürüstlüğü şiar edinmiş akıllı ve bilgili kişilerin sözleri savunulan düşüncelere dayanak teşkil etmektedir:

“Şimdi dürüst gönüllü ve gaflet uykusundan uyanmış insan ne der, dinle”(1523. b.)

“Yaşını başını almış, hayatta nadir bulunan, doğru ve dürüst kişilerden biri ne der, dinle.” (1724. b.)

“Gönlü durulmuş ve her işinde gönlü dürüst olan insan ne der, dinle.” (3085. b.)

Vezirlik gibi önemli bir makamda olacak kişinin taşıması gereken özellikleri açıklarken de halk arasında dürüst olarak tanınmasının referans olabileceği anlatılmaktadır:

“Sözü ve gönlü bir, hareketi doğru, hayâ sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmalı.” (2235. B.)

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere; doğruluk ve dürüstlük insan iki dünyada da mutluluğu bulur. Herkes ona saygı duyar ve başköşeye geçirir. Doğru ve dürüst insan sözü dinlenmesi gereken ve ciddiye alınması gereken insandır. Bir insanın doğru ve dürüst olarak değerlendirilebilmesi için halk arasında öyle tanınması gerekmektedir.

Kutadgu Bilig’de Öz Denetim Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’in bir özelliği de pendname olmasıdır. Olay örgüsü içinde herkese nasihat eden yazar zaman zaman gerçek kimliğiyle kendine zaman zaman da karakterlerin kendi kendilerine öğüt vermesini sağlamıştır.

Eserde, kendini arındırmak, kendine hâkim olma, kendini düzeltme, kendini koruma, kendini gözetme, haddini bilme, nefsinin boynunu kopartma gibi konular ele alınarak kişinin öz denetimini sağlamasıyla ilgili nasihatlerin verildiği görülmektedir. Yine eserin seksen ikinci bölümü “Kitap Sahibinin Kendine Nasihati ve Özrünü Bildirmesi” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında yazar öz eleştiri yaparak öz denetimi sağlamaya yönelik motive edici sözlerle kâh kendini uygulamaya yöneltmekte kâh da yaptığı yanlıştan pişman olmaya yöneltmektedir.

“Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur. Sözü çok söyledin, dikkat et, tazeliğini kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar. ” (6627-6628. b.)

“Şimdi yolunu düzelt, doğru hareket et, her iki dünyada da başköşeye geç.” (6641. b.)

Nefsin olmayan arzularını dizginlemek, uygun olmayan isteklerine karşı çıkmak, için nefsin boynunu koparmak, çıkarlarından vazgeçmek kişinin kendini kontrol etmesiyle öz denetimi sağlamasıyla mümkündür. Eserde öz denetimin sağlanmasının temelinde iyi kişi olmak, başkalarına faydalı olmak; bencil, kibirli, gözü doymaz olmamak vardır. Bu anlamda özrünün farkına varmak, kendini bilmek ve korumak önemlidir. Konuyla ilgili olarak eserde pek çok beyit yer almaktadır:

“İnsan gaflet içinde yaşarsa, pişman olması ve kendisini suçlu bulması gerekir.”(1206. b.)

“Sen bu zalim dünyanın sana cefa edeceğini biliyordun, kendin gafil davrandın.” (1237. b.)

“Tanrının emirlerini üstün ve kendisini değersiz tutmalıdır; kişi böyle davranmakla, sonunda kendisi kıymet bulur. İbadette kendini yoksul bil, yoksul; ibadetçe yoksul ve günahça zengin bil. Kendin de, sözün de iyi olsa bile, insanlar arasında kendini kötü bil, kendini.” (3676-3678. b.)

“Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; daima iyilik yap, Tanrı seni korur.” (5306. b.)

“Sen beylik ile mağrur olma, fazla kibir getirme; kendini koru.” (5326. b.)

“Dinle, kendini bilen, heva ve hevesini aklına esir eden insan ne der? Ölümü unutma, asıl yerin mezarındır; "kendini unutma" sözünü her an hatırla.” (5411-5412. b.)

b.) “Kendini daha kötü olarak bildiğin için, ister istemez, halkın en seçkini oluyorsun.” (5127. b.)

“Ey kardeş, sen şimdi kendini koru; dünya senin oldu, sen baş oldun. Heva ve arzularına hâkim ol, akıl ile nefsin boynunu kır; insanlık nişanı ve akıllılık alameti budur.” (6160-6162. b.)

Yusuf Has Hacıb, eserinde genel olarak; kişi kendini bilmeli ve buna göre hareket etmeli; her canlı muhakkak ölümü tadacaktır; buna göre yaşamak dünya ve ahiret mutluluğunu beraberinde getirir. Nitekim eserin giriş kısmında: “Kitabın sözleri kişiye yardım eder, yol gösterir; her iki dünyadaki işleri düzenler.” (17. b.) ifadeleri yer almaktadır. Kendini bildikten sonra kendini kontrol etmek, öz denetim, kendine hâkim olmak, kendini gözetmek, kendini şaşırmamak ve kendini ateşe atmamak gerektiği ifade edilmektedir:

“Beni (mutluluğu) bulan kişi mütevazı doğalı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalı. Kendini gözetmeli, aşırılığa gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalı.” (703-704. b.)

b.) “Diline hâkim olan kişi ne der, dinle; kendisine hâkim olan insan esenlik içinde yaşar.” (965. b.)

“Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir.” (1310. b.)

“Şarap içme, zina etme, kendini koru; bu ikisi insana yoksulluk giysisini giydirebilir.” (1337. b.)

“Bu dünya için kendini ateşe atma; vücuttan öcünü al, nefsin boynunu kopar.” (1375. b.)

“İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir.” (1725. b.)

“Hayâ sahibi kişinin doğası yumuşak olur; kendisine yakışmayan hiçbir işe el sürmez.” (2006. b.)

“Biri her duyduğu şeyi ifşa etmemeli; ikincisi görmemesi gereken uygunsuz şeyleri görünce göz yummasını bilmelidir. Üçüncüsü kendine hâkim olmalı ve doğrulukla yaşamalıdır; böylelikle hayatını sevinç içinde geçirir.” (2511-2512. b.)

b.) “Bilge ve hâkimler de demişlerdir ki: Kendine hâkim olmayan kişi kendi başını yer.” (2518. b.)

“Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz. Kendine hâkim olup dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle.” (4332-4333. b.)

İnsanın en yakını yine kendisidir vurgusu eserde çok fazla yer bulmakta kendini kötü huylardan ve kötü kimselerden koruması gerektiği mesajı verilmektedir.

“Seni onlardan daha çok esirgeyecek olan yine kendinsin; sözün kisası, bu başka biri olamaz.” (2940. b.)

Bazen kötü huylardan kurtulmak için savaşmak gerekir:

“İnatçılık insan için ağır bir yükür; kendini inatçılıktan kurtar ve onunla savaş.” (2066. b.)

b.) “Herkes güven, fakat kendini gözet; sana karşı şefkatli olan, senin kendi gözündür.” (2852. b.)

“Dikkat edersen, yiğitlerin-başı güzel söylemiş: insan gönlünün esiri olursa, kendisine hâkim olamaz.” (3855. b.)

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes.” (4052. b.)

“Bilgisizlere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendine hâkim olan insan hayatını mutluluk içinde geçirir.” (4452. b.)

Kimler kendine hâkim olamaz sorusunun cevabını açıklayan beyitler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Açgözlü adam kendine hâkim olamaz; cimriler elçiliğe layık değildirler.” (2611. b.)

“Akıl olmazsa, insan kendini tutamaz; bilgi olmazsa, insan işini yapamaz.” (2790. b.)

“Ey kardeş, kendilerini hava ve heveslerine baş yapanlar akılsız kişilerdir.” (3644. b.)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere kişi kötü huylarından kendini kurtarmalıdır. Nefsini terbiye ederek güzel ahlak sahibi olmaya çalışmalıdır. Öz denetim kişinin mutlu bir hayat sürebilmesi için çok önemlidir.

Kutadgu Bilig’de Sabır Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’de sabır değeri farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Kimi zaman arzulara erişme sebebi kimi zaman da günahlara kefarettir sabretmek... Ama sabreden sonunda mutlaka sevince kavuşur esere göre:

“Hükümdar dedi: Ey Ay-Toldı, acele etme, sabırlı ol; hastalık yarın günahların kefareti olacaktır.” (1107. b.)

“Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir.” (1310. b.)

Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol; sabırlı kişi sonunda sevince kavuşur.” (1317. b.)

Her işin belli bir zamanı vardır. O zamanı sabrederek geçiren mutlaka dileğine kavuşur:

“Biraz sabret, her işin uygun bir zamanı vardır; zamanı gelince, kapalı kapılar açılır.” (554. b.)

“Sabreden kişi ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş işi düzelir. İnsan sabrederse, dileğine kavuşur; sabredip-bekleyen avcı ak-kuş tutar. Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kişi sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder. Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, sabretmeli kişi; onun bütün işleri yine yoluna girer. Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; sabrederse, göğe bile yol bulur.” (1318-1322. b.)

Kutadgu Bilig’de akıllı kişinin tarifi yapılırken sabır da bu akıllı kişilerin bir özelliği olarak yer almaktadır. Yine beyliğin başta gelen meziyetleri arasında sabrın olduğundan bahsedilmektedir:

“O halim, sakın, çok dayanıklı ve sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır.” (1867. b.)

“Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir.” (1988. b.)

“(Akıllı kişinin) gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve doğası sakın olmalıdır.” (2170. b.)

Eserde her ne kadar sıkıntı çekilse de sabırlı olunması gerektiği bu sabrın sonunda sonsuz hayat için bir mükâfat olduğu vurgulanmaktadır:

“Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan, sen de asillerden sayılırsın. Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötüler ise, cefa eder. Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsalar bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş. Eğer zalim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur. Kul ve cariye suç

işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlama sevabını ahiret için, kendine azık et. Yiğitlik budur; bunun için er olanlar zahmete katlanıp ölümü bekleyerek sabırla dolaşır.” (3431-3436. b.)

“Eğer sen çıkarsız ve ilahi bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir.” (4204-4205. b.)

“Ey nimet sahibi, bundan şükrederek yararlan; ey mihnet sahibi, kaderine boyun eğ, sabırlı ol. Sabredersen, mihnet senin için nimet olur; nimet için şükredersen, bu nimet daha da artar, bunu böyle bil.” (6449-6450. b.)

Beyitlerden anlaşılacağı üzere; affetmek, sabır göstermek, kötülüğe sabrederek iyilikte bulunmaya devam etmek asillerin, yiğitlerin işidir. Bunu yapmak kolay olmasa da ecrini düşünüp sabretmek gerekir. Sabırsızlık olası tehlikeleri görememeye sebeptir yarın pişman olmamak için temkinli olmak gerekir:

“Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi, gönül çeler. Gözün istekli, kendin de sabırsız ve gafilsin; yemini tadarsan, ayağın bağlanır.” (3567-3568. b.)

“Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir.” (3881. b.)

“Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki halde de dişini sık, sabret.” (1453. b.)

“Harekette aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı olana halim derler.” (5219. b.)

Esere göre; yarın pişman olmamak için bugün ağızdan çıkanlara dikkat etmek gerekir; aceleci davranmak, öfkeye yenilmek, zarar getirir. Sabırlı olmak, sözü düşünerek söylemek gerekir. Ölüm Tanrı’nın bir hükmüdür; sabırlı olup, rıza göstermek lazımdır:

“Kumarı onun feryatlarını engellemeye çalıştı: Sabırlı ol, Tanrının hükmüne gönlünle, aklınla ve dilinle rıza göster dedi.” (6293. b.)

“Kardeşinin ölümü sana ibret olsun; sabret, karşılığına erişirsin, şekerin kant olur.” (6314. B.)

Kutadgu Bilig’de yer alan sabır temalı beyitlerde ve olay örgüsü içerisinde sabır vurgusu yapılan konularda sabrın sonundaki mükâfata dikkat çekildiği görülmektedir. Her ne kadar sabır acı olsa da meyvesi tatlıdır; sabretmek kazandırır. Acı veren olaylar da bile olayı ibret olarak görüp sabrederek mükâfatını almak gerekir. Yine akıllı kişilerin özelliklerinden biri sabırlı olmalarıdır. Kişi aklıyla olayların arka planını görerek ardından gelecek ödülü görebilir.

Kutadgu Bilig’de Saygı Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’de genel olarak bilginin değerinden çok fazla bahsedildiği görülmektedir. Bilgiye hürmet, bilgiyi bulmak gerektiği ve yine bilge âlimlere karşı nasıl davranılması gerektiği açıklanmıştır. Nitekim eserin elli sekizinci babında bilim adamları, bilge âlimlerle nasıl ilişki kurulacağı anlatılmaktadır. Esere göre; bilgiye ve âlime saygıda kusur etmemek önemlidir:

“Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe, gerek eşik olsun.” (264. b.)

“Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız kişi bir avuç balçık gibidir.” (297. b.)

“Onları (bilge âlimleri) pek çok sev, onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren. Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kişiler bunlardır. Mümkünse, ilimlerini öğren ve bilgilerini bil; onlara iyilik yap ve yardımda bulun; onlara dil uzatma.” (4342-4344. b.)

“Onlara (bilge âlimlere) malından hisse ayır, onları yedir içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun.” (4348. b.)

Erdemli kişilerin özellikleri arasında saygılı olmaları vardır. Kutadgu Bilig’e göre kendinden büyüğe ve akrabaya saygı göstermek gerekir:

“Beni (erdemli) bulan kimse mütevazı doğalı, alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalı.” (703. b.)

“(Erdemli kişiler) kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe rıfk ve şefkatle davranmalı.” (706. b.)

“Büyüklerle saygı göster, hürmette kusur etme; böylece sen de yükselirsin, onların mutluluğu sana da bulaşır.” (4304. b.)

Kutadgu Bilig’de olay örgüsü içinde ziyarete, kardeşinin evine giden Ögdülmiş kardeşine saygısından, gürültü yapıp onu rahatsız etmemek için atından uzak bir yerde inmiştir.

“Kardeşinin evine yaklaşınca, onun hatırını sayarak, biraz uzakta atından indi.” (3956. b.)

Saygının karşılıklı olması gerektiği vurgulanmakta kadına saygı gösterilmesi gerektiği de beyitlerde yer almaktadır:

“Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et; saygısızları sen de sayma ve onlara yakın durma.” (4306. b.)

“Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma.” (4520. B.)

Kutadgu Bilig’de bilgiye, bilge âlime, akrabaya, büyüğe, kadına saygıyla ilgili beyitlerin yanı sıra saygının karşılıklı olması gerektiğini belirten beyitler de yer almaktadır. Saygı göstermeyene saygı duymamak gerektiği vurgulanmaktadır. Yine saygıyla ilgili beyitler incelendiğinde en fazla bilgiye saygıyla ilgili beyitlerin olduğu dikkat çekmektedir. Bilge âlime olan saygının bilgiden geldiği, akıllı kişilerin hürmete layık olduğu belirtilmektedir.

Kutadgu Bilig’de Sevgi Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig’de sevgiyle ilgili pek çok beyit yer almaktadır. Sevgi nasıl anlaşılır, sevginin devam etmesi için, artması için yapılacaklar, dünya ve mal sevgisi, arkadaş sevgisi, kimleri sevmek gerek, Tanrı sevgisi, sevildiğimizi nasıl anlarız vb. gibi pek çok konuda ipuçları veren beyitler mevcuttur.

İyi ve ihtiyatlı hareket edenler, iyilik yapanlar sevilir:

“Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekete huzur temin edilir. Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti. Sevenleri sevinçle onu övdüler; düşmanları bunu duyarak, boyun eğdiler.” (448-450. b.)

“İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan başköşeye çıkar.” (1661. b.)

“Eğer beyin dili yumuşak ve tatlıysa, onu, büyük küçük, bütün halk sever.” (3184. b.)

“Bütün insanoğlu iyiyi severler; iyi nerede, ben de onu öveyim. İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir.” (3270-3271. b.)

Kutadgu Bilig’e göre sevgiyi etkileyen unsurlar arasında dış görünüş de vardır:

“Yüzünü, giysisini, tavır ve hareketlerini, sözünü, şahsını, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu. Onu çok ve gönülden sevdi, beğendi; onu hükümdarın hizmetine uygun gördü.” (531-532. b.)

“Bey güzel yüzlü, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi bulunmalıdır. Yüzünü gören her kes, bakınca, onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp, güvenle yaşmalıdır.” (2083-2084. B.)

Esere göre; dış görünüşün yanı sıra tatlı dilli, nazik olmak, saygılı olmak, alçakgönüllü ve yumuşak huylu olmak kişiyi sevdirebilir:

“Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı; tatlı-tatlı sözleri ile kendisini sevdirdi.” (582. b.)

“Vezirin gönlü alçak ve dili yumuşak olmalı; böylelikle kişi kendini başkalarına sevdirebilir.” (2229. b.)

“İnsanın doğası sakın olursa, ona halim denilir; nazik kişi, kendini herkese sevdirebilir.” (2623.b.)

“Alçakgönüllü kişi halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli kişiyse, sevimsiz olur.” (2232. b.)

“Kendini herkese sevdirmek istersen, sözün ve fikrin birbirine uygun ve dilin tatlı olsun.” (4280. b.)

Kutadgu Bilig’de, insanların altın ve gümüşü çok sevdiklerini, bunlar sayesinde kaba sözlü insanların nazikleştğini, taş kalpli insanların bile yumuşadığından bahsetmektedir:

“Bu can sevicecek bir şeydir, ondan daha çok sevicecek şey, altın ve gümüşdür; o candan çok daha kıymetlidir. Perişan gönülleri bu gümüş huzura kavuşturur; eğilmeyen başları bu gümüş eğer. İnsan gümüşü görür ve ona gönül bağlamazsa, ona gerçek bir melek demek daha doğru olur. Altını gördüğünde, çok yürekli insanlar bile yumuşar; kaba sözlü insanların da sözü nazikleşir.” (2746-2749. b.)

Esere göre sevgi kusurları örter, hatta öyle ki duyulan sevgi kusurları erdem olarak görmeye sebeptir:

“Dinle, kendisini sevdiren kişi ne der; kişi kendisini sevdirense, onun kusuru en büyük erdem sayılır. İnsan kimi severse, onun kusuru erdem olur; kimi sevmezse, onun erdemi kusur görünür.” (533-534. b.)

“Bu dünya kendini sana çok sevdirmiş; onun bütün kusurları sana erdem gibi görünmüş.” (3513. b.)

Sevdiğini görmek zevktir:

“Göz için, sevdiği yüzü görmek zevktir; gönül için arzusuna kavuşmak zevktir.” (1893. b.)

Kutadgu Bilig’de insan sevdiğini nasıl anlar, sevginin belirtileri nelerdir şöyle açıklanmaktadır:

“Hükümdar tekrar sordu: Ey Ögdülmüş, söyle; sevgilinin nişanesi nedir? Herkes sevdiğini iddia eder; bu iddianın manası nedir?

Ögdülmüş yanıt verdi ve dedi ki: Baş üstüne; insan sevgilinin yüzüne bakınca, sevdiğini anlar. Göz için, bakarken, her şey örtülü olabilir; fakat gönül için örtü yoktur; bunu bilmelisin. Sevip sevmediğini anlamak isterse, kişi gönlüne bakmalı; bu gönülden anlaşılır. Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz göze gelince, onlar birbirlerini anlarlar. Şair buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip anlamaya çalış; ey insanların karpuzu. Seven kişi yüzünden bellidir; ağzını açsa, sözünün manasında sevgi kendisini gösterir. Birinin sevip-sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca gözünden belli olur.” (1894-1902. b.)

Günümüzden yüzyıllarca yıl önce de gözler kalbin aynası olmalı ki sevgi gözlerden anlaşılır denmektedir beyitlerde. Gönlün sevgisinin göze yansıdığı anlatılmaktadır. Dostluğun temelinde de sevginin olduğu eserde zikredilmektedir:

“Yakınlıktan aranılan şey iki türlü olur; bu iki şey için insan dost edinir. Biri, her türlü çıkar dışında, ilahî bir sevgi ile arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez. Biri de kendi çıkarı için arkadaş edinir; bu arkadaşlık zorakidir ve asla esaslı olmaz. Eğer sen çıkarsız ve ilahî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir. Eğer dostluk dünya çıkarı için ise, onlar ile arkadaşlık etme; eğer etmiş isen, ayrıl.” (4201-4206. b.)

Beyitlerden anlaşılacağı üzere; dostluk ilahi bir sevgi ile ya da çıkar için edinilir. Bu yüzden dikkatli olmak gerekir çıkar için olan ilişkinin bitmesi doğru olacaktır. Kişi sevdiğine emek verdiği gibi emek verdiğini de sever:

“Hangi işe çok emek sarf edilmiş ise, kişi onu sever ve onu her şeyden aziz tutar. İnsan ömrünü hangi şeye sarf ederse, o şey sevimli can kadar kıymetli olur.” (2839-2840. b.)

“Kişinin hangi şeye emeği geçerse, o şey sevgili can kökü gibi sevilir. Kişi ömür boyunca emek verdiğini sevmeli yüklenince de onun külfetine katlanmalı.” (2909-2910. b.)

Emek verile şey sevilir sevilen şeyin külfetine de katlanmak gerekir diyor Yusuf Has Hacib bu beyitlerde. Temizlik imandan gelir sözü günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Eserde de:

“Tanrı temizliği sever, temizlik ile insan iyi ad kazanır.” (2856. b.)

Kutadgu Bilig’e göre; saygı duyulması gereken bilge âlimleri aynı zamanda sevmek de gerekir:

“Diğer bir zümre de bilge âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır. Onları pek çok sev, onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren.” (4341-4342. b.)

Eserde temkinli olma vurgusu çok sık görülmektedir. İnsanların gerçekten sevip sevmediğini anlayıp ona göre ilişkiye yön vermek gerektiği vurgulanmaktadır:

“Sana gönülden bağlı olan kişiyi kendine yakın tut; hayâsızları da kendinden uzaklaştır, kendini onlardan koru. Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey bilge hakîm, sen bunları iyice seç. Seni seven ve sevmeyenleri de iyice ayırt et; sevene karşı sevimli ve düşmana karşı da yalın ateş gibi ol. Senin sevinmeni istemeyeni kendinden uzak tut; onu başkalarına da sevdirmeye, ona hiçbir iş verme. Hıyanet ile emniyeti bir araya getirme; yarıyan ile yaramayanı bir arada tutma.” (5528-5532. b.)

Kutadgu Bilig’de geçen sevgi ile ilgili beyitlerde yumuşak huylu, tatlı dilli, alçakgönüllü, iyi görünümlü kişilerin sevilleceğinden bahsedilmekte dolaylı olarak böyle olmak gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yine bilge âlimlerin, örnek şahsiyetlerin örnek alınarak sevilmesi gerektiği vurgulanmakta sevilen insanlara ve seven insanlara karşı ihtiyatlı yaklaşmak, sevgilerinin ne için olduğunu, çıkarlarına dikkat edilmesi gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Kişinin sevdiğinin kusurlarını erdem olarak gördüğü de dikkat çeken konulardan biridir.

Kutadgu Bilig’de Sorumluluk Değeriyle İlgili Bulgular

Sorumluluk değeri eserin tamamında görülmektedir. Herkesin bir sorumluluğu vardır. Herkes Tanrı’ya karşı sorumludur en başta. Hükümdar halkına karşı sorumludur:

“Memlekette birisi bir gece aç kalırsa, Tanrı onu sana soracaktır, gözünü aç.” (5165. B.) bu beyitten anlaşılacağı üzere hükümdar halkına karşı sorumludur.

Ayrıca hükümdar adaleti temsil etmekte ve herkese karşı adil olmak zorundadır. Liyakat sahibi kişileri göreve getirmekle de sorumludur. Göreve gelen kişilerin özellikleri de eserde sıralanmakta işlerini düzgün yapmakla sorumlu oldukları vurgulanmaktadır.

Vezir Ögdülmiş'in Hükümdara verdiği tavsiyeler de halkın hükümdarın üstündeki haklarından, hükümdarın da halkının üzerindeki üç haktan bahsetmektedir:

“Halkının senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan. İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine baskı kurmasına meydan verme, onları koru. Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır. Böylece halkın hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar. Halkın üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle. Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun, onu hemen yerine getirmeli. İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidir, ey eli açık. Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdırlar. Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.” (5574-5583. B.) Beyitlerden anlaşıldığı üzere sorumluluklar karşılıklıdır.

Kutadgu Bilig’de yer alan beyitlerde herkesin bir sorumluluğu vardır ve bu sorumluluklar karşılıklıdır. Herkes sorumluluklarını yerine getirirse dirlik ve düzen sağlanır.

Kutadgu Bilig’de Vatanseverlik Değeriyle İlgili Bulgular

Kutadgu Bilig vatanseverlik değerine sahip olan Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Arat’ın ön sözünde (23. s.) belirttiği gibi iktidar mücadelelerin yaşandığı karışık bir dönemde yazılan Kutadgu Bilig ideal devlet düzeni için yapılması gerekenleri bir bir ayrıntılarıyla sıralayarak iki dünya mutluluğunu elde etmeyi amaçlamıştır. Kutadgu Bilig bir siyasetnamedir. Vatanın korunması, daha güçlü, daha dinamik bir devlet olması için gerekenler, halkın daha mutlu olması için yapılacaklar ortaya konulmuştur eserde. Eserin yazılış sebebinin altında vatanseverlik olduğu düşünülmekte doğrudan bir vatansever kelimesinin geçtiği beyit olmasa da her beyitin yazılış amacının altında bir vatanseverlik olduğu düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig’de Yardımseverlik Değeriyle İlgili Bulgular

İnsan sosyal ortamda yaşar ve yalnız başına her işe yetişmesi çok zordur. Diğer insanlarla yardımlaşmaya ihtiyacı vardır. Maddi manevi farklı insanların yardımına muhtaç olan insan, hükümdar bile olabilmektedir:

“Bir gün tek başına otururken, kederli kederli şöyle der: bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir. Bakarsan, çok zahmetlidir ve bin bir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir. Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir. Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli. Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı. Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı.” (420-425. b.) Bu beyitlerde yardım alınacak kişilerin özellikleri de sıralanmaktadır.

Kutadgu Bilig’e göre yardım eden insanlara da hakkını vermek gerekir, ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermek gerekir. İnsan böyle davrandığı sürece mükâfatını alır:

“Yedirip içirerek, karınlarını doyurduktan sonra da, boş göndermemeli; neyi varsa, onlara ihsanda bulunmalı.” (2560. B.)

“Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağlarını aç.” (3237. b.)

“Benimle beraber ol, bana yardım et; fakirleri destekle, onların durumlarını düzeltmeye çalış. Bu senin için sevaplı bir iş ve benim için ise, iyi bir addır; buna karşılık kadir Tanrı sana her iki dünyayı nasip eder.” (3261-3262. b.)

“Müslümanların işini gör, ihtiyaçlarına yardım et; Tanrı sana cennet verir, yerin başköşe olur.” (3503. B.)

İnsanlara yardım ederek her iki dünya mutluluğunu elde edileceğini anlatan bu beyitlerin yanı sıra Tanrı’nın yardımıyla insanın dileğine kavuşacağı da anlatılmaktadır:

“Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kişi her iki dünyada da mutlu olur.” (1267. b.)

“Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur.” (6192. b.)

“Her işe Tanrıdan tevfik dile; bil ki, sana ancak Tanrı yardım edebilir. İyi veya kötü, ne gelirse, ona razı ol; kazaya boyun eğ, ağzım bozma.” (1430-1431. b.)

“Kişi Tanrının fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; işi günden güne yoluna girer.” (1799. b.)

Kutadgu Bilig’de yardım konusu anlatılırken ana karakterlerden hükümdar Kün-Togdı’nın bir yardımcı araması dikkat çekmekte bir hükümdarın bile yardıma ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Başkalarına yardım etmenin iki dünya mutluluğunu getireceği vurgulanmakta, yardım edene karşılığının verilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Kutadgu Bilig alegorik bir eserdir. Adaleti temsil eden Kutadgu Bilig’de yer alan dört ana karakterden biri olan hükümdar Kün-Togdı’nın eserde başından sonuna başına kadar var olması eserin, adaletin her zaman olması gerektiği mesajını içerdiğini düşündürmektedir. Yine beyitlerden ve karakterin adından da anlaşılacağı üzere adalet, Güneş’e benzetilmiştir. Nasıl ki Güneş her zaman vardır, her şeyi ve herkesi kirli temiz diye ayırt etmeden aydınlatır; adalet de herkes için her zaman vardır. Adaletli olmayan İlahi adaletten nasibini alır. Adaletli olmak her iki dünya mutluluğunu elde etmeye yarar.

Adalet değerinin yer aldığı beyitlerde çeşitli benzetmelerin yapıldığı göze çarpmaktadır. Adaleti temsil eden hükümdarın kendisini anlatırken somut örnekler vermesi, henüz somut işlemler döneminde ya da soyut işlemler dönemine yeni geçmiş öğrenciler için adalet kavramını anlatırken kolaylaştırıcı bir yol olarak izlenebilir. Yine adaletiyle ünlü, kadim İran Hükümdarı Nüşin-Revan telmih sanatıyla okuyuculara hatırlatılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de dostluk değeriyle ilgili yüzün üzerinde beyit olduğu görülmektedir. Bu beyitler incelendiğinde somut ve soyut arkadaşlıktan bahsedildiği ve dostluk kavramının tanımının yapıldığı arkadaşlık ve dostluğun özelliklerinin anlatıldığı dikkat çekmektedir. İyi bir arkadaş nasıl olur ve olunur sorularına güzel cevaplar veren beyitler öğrencilerin arkadaş seçimlerinde nelere dikkat etmesi gerektiğini güzel örneklerle açıklamaktadır.

Dostluk ve arkadaşlıkla ilgili beyitler incelendiğinde bu kavramların yakınlık ve beraberlik özellikleri üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim akıl ve iyilik gibi soyut kavramların da kişiye arkadaş olması gerektiği vurgulanmaktadır. Kutadgu Bilig’de yer alan bu beyitlerle tartışma ortamı oluşturulabilir, öne sürülen görüş ve düşüncelerle ilgili olarak münazaralar düzenlenebilir. Dostluk için olmazsa olmaz olan vefa gibi soyut kavramlar beyitlerden yola çıkarak açıklanabilir. Kutadgu Bilig’de olay örgüsü içinde verilen dostluk, arkadaşlık ve kardeşliğin beyitlerde geçen gerekleri açıklanabilir.

Kutadgu Bilig’de dürüstlük değeri iki yönlü olarak ele alınmaktadır: Gönlü ve dili dürüst olmak. Dürüstlüğün sadece gönülde ya da sadece dilde olması yeterli değildir. Mevlana’nın da söylediği gibi dürüstlük ya görüldüğün gibi olmayı ya da olduğun gibi görünmeyi gerektirir. Yine

dürüstlük kavramında da örnek şahsiyetlerden sıddîk olan Hz. Ebubekir'den bahsedildiği görülmektedir. Akıllı ve bilgili kişinin özellikleri arasında gösterilen dürüstlüğün arkadaş seçiminde, işi yapacak olanın seçiminde vb. aranılması gereken özelliklerden olduğu belirtilmektedir.

Dürüstlük değeri, eserde, doğrulukla birlikte zikredilmekte, arkadaş seçiminde dikkat edilmesi hususunda uyarılar yapılmaktadır. Nitekim iyi arkadaş kişiyi iyiliğe, dürüstlüğe götürür, kötü arkadaş ise bunun tam tersine. Kişi, kendini fenalığa teşvik eden nefsiyle sürekli mücadele ederek doğru ve dürüst olmalıdır mesajı verilmektedir. Dürüstlük gibi soyut olan bir kavramın bu beyitlerde geçtiği şekilde öğrencilere verilmesinin dürüst olmak için neler yapılabilir sorularına cevaplar taşıması açısından uygun olacağı görüşündeyiz.

Kutadgu Bilig aynı zamanda bir pendnamedir. Yusuf Has Hacib verdiği öğütleri bazen yazar olarak kendine yöneltmekte bazen de kahramanların kendilerine öğüt vermelerini telkinde bulunmalarını sağlamaktadır. Öz denetim değeriyle ilgili olarak da kişinin her zaman kendini kötü bilmesini ve böylece daha iyiye ulaşmak için çaba sağlamasını vurgulamaktadır. Kişinin kötü huylarından vazgeçmesi için kendi nefsinin terbiye etmesini, bunu da aklını kullanarak yapacağını belirtmektedir. Eserde; gereksiz söz söylememe, davranışlarda aşırıya kaçmama, kötülerden uzaklaşma, aklını kullanarak heva ve arzularına hâkim olma, gaflet içindeyse bundan vazgeçme vb. gibi öğütler verilerek kişinin öz denetimini sağlamasını ve böylece iki dünyada da mutluluğu bulacağını vurgulanmaktadır.

Sabır değeri eserde mükâfatları elde etmenin bir yolu olarak görülmektedir. Yusuf Has Hacib sabrı; Tanrı'nın buyruğuna akıl ve dil ile rıza göstermek olarak tanımlamaktadır. Beyitlerde, öfkeye, hastalığa, sıkıntıya, işin gerçekleşmesine ve ölüme sabretmek gerektiğinden bahsedilmektedir. Sabretmek; günahlara kefarete, arzulara erişme, sevince kavuşmadır. Sabreden mutlaka mükâfatını alır. Akıllı kişilerin özelliklerinden biri de sabretmektir.

Sabır değeri öğrenciler için önemli değerlerdendir. Nitekim öğrenciler duygularıyla hareket eder ve özellikle öfke kontrolünde zorlanırlar. Sabır değerinin örneklerle açıklanması ve sabrın sonunda istediklerine kavuşacaklarının anlatılması birçok sorunun üstesinden gelmelerinde, sabırlı davranmalarında güdüleyici olacaktır.

Saygı deyince insanların aklına genelde büyüklere duyulması gereken saygı gelmektedir. Oysa yüzyıllar öncesinden bize seslenen Kutadgu Bilig'de saygı, yalnızca büyüklere değil; özellikle bilgiye ve akla yani bilge âlime, akrabaya, kadına da duyulması gereken bir olgudur. Öyle ki olay örgüsü içerisinde verilen kahramanın ziyarete gittiği kardeşi rahatsız olmasın diye atından uzak bir yerde inip yolu yürüyerek gitmesi, kardeşine duyduğu saygıyı ve ince fikirliliği göstermektedir. Saygı erdemli kişilerin özelliklerindendir. Öğrencilerin önce kendilerine, sonra da çevrelerine saygı duyması, duyarlılıkla yaşayarak saygı değerini içselleştirmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig'de sevgi değeriyle ilgili beyitlerde, sevgiyle ilgili pek çok sorunun cevabını bulabilmekteyiz: Sevgi nasıl anlaşılır, Sevginin artması ve devam etmesi için neler yapılabilir, kimler sevilir vb. gibi. Dünya ve mal sevgisi, Tanrı sevgisi, arkadaş sevgisi vb. gibi pek çok sevginin beyitlerde yer aldığını görmekteyiz. İyilik yapanların, dürüst, yumuşak dilli, faydalı olanların, tavır ve hareketi düzgün, nazik olanların, alçakgönüllü, sakın doğallı insanların sevildiğini anlatmaktadır. Bu beyitlerle öğrencilere sevilen biri olmak için taşıması gereken özellikler örtük biçimde verilebilir, kimleri sevecekleri konusunda ön bilgi edinmeleri sağlanabilir. Çok sevmenin kusurları erdem olarak gösterebileceği bu konuda uyarılmaları için örnek beyitler de yer almaktadır. Kişi severken bile aklını kullanabilmeli duygular, akli devre dışı bırakmamalıdır. Sevginin nasıl anlaşılacağı konusu da beyitlerde yer almakta, gerçek sevginin anlaşılmasıyla ilgili ipuçları verilmektedir.

Eserde sorumluluk değeriyle ilgili pek çok beyit olduğu görülmektedir. Herkesin sorumlulukları olduğu vurgulanmakta, hükümdar-halk arasındaki sorumluluklar açıklanmaktadır. Çeşitli meslek gruplarının özellikleri açıklanırken sahip olduğu sorumluluklara değinilmekte,

sorumluluk sahibi bireylerin iki dünya mutluluğunu yakalayacağı belirtilmektedir. Dirlik ve düzenin sağlanması için herkesin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sorumluluk ile ilgili beyitler öğrencilere sunularak fikirlerini belirtmeleri istenebilir yine kendi sorumluluklarına dikkat çekmek için kullanılabilir.

Kutadgu Bilig’de doğrudan vatanseverlik değeriyle ilgili bir beyit olmasa da, Kutadgu Bilig’in genelinde vatanseverlik hissedilmektedir. Yusuf Has Hacib’in, bu eseri yazarken devletin güçlü ve devamlı olmasının, insanların iki dünyada mutlu olmasının yollarını göstermeyi amaçladığı düşünülmektedir. Vatan sevgisi ile yazılmış bu eser için vatanseverlik değerini barındırmadığını söylemenin doğru olmadığı düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig’de yardımseverlik değeri ile ilgili beyitlerde ve eserde geçen olay örgüsü içerisinde herkesin birbirine yardım etmesi gerektiği vurgulanırken Tanrı’nın yardımı olmaksızın dünya ve ahiret mutluluğuna erişmenin mümkün olmadığı da anlatılmaktadır. Özellikle Hükümdar Kün-Togdı’nın o kadar güç sahibiyken bir yardımcıya ihtiyaç duyması ve bu yardımcının özelliklerini sıralaması, yardımcı seçerken nelere dikkat edilmelidir, hangi özellikler göz önünde bulundurulmalıdır, sorularına cevap niteliğindedir. Fakirlere, muhtaçlara, akrabaya ve tüm insanlara yardım edilmesi gerektiğinin de pek çok beyitte vurgulandığı görülmektedir. Yardım eden insanların da ödüllendirilmesi gerektiği, yardımlarının karşılığının verilmesi gerektiğine de dikkat çekilmektedir.

Bahsi geçen değerler, Kutadgu Bilig’de yer almakla birlikte öğretim tekniklerini çeşitlendirmek için de iyi bir kaynaktır. Olay örgüsü içinde verilen değerlerin verilış tarzı, drama gibi öğrenci katılımlı etkinlikler için uygun olduğu düşünülmektedir. Verilen değerlerin tanımları, değerlerin açıklanması soru-cevap yöntemiyle ya da düz anlatım yöntemiyle kullanılabilir, eserde geçen sorular öğrencilere yöneltilebilir ya da öğrencilerden gelen soruların cevapları eser içinden cevaplanabilir. Yine “hazırlık çalışmaları” bölümü için ideal olan pek çok değeri aynı anda içeren üzerine düşünülebilecek ve sınıf ortamında tartışılarak zenginleştirilebilecek beyitler de mevcuttur. Kutadgu Bilig’in, pek çok öğretim yöntem ve tekniğin kullanılmasına kaynaklık edebilecek, köklü tarihimizin değişmeyen değerlerini günümüze taşıyan temel kaynaklardan biri olduğu düşünülmektedir. Kök değerlerin hepsi de Kutadgu Bilig’de yer almakta ve bu değerlerin eser içinde işlenişi eğitimde kullanmak için oldukça elverişli olduğundan; Kutadgu Bilig’in eğitim ve öğretimde kullanmak için iyi bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig’i değerler eğitimi açısından ele alan çalışmalara rastlanılmakla birlikte bu çalışmaların eseri derinlemesine incelemeyen yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin; eserde, özgürlük değerinin olmadığı iddia edilen bir çalışmada özgürlük kelimesi üzerinden arama yapılarak değer varlığının sorgulandığı ya da özgürlük değerine tek bir anlam yüklenerek arama yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim eserde özgürlükle ilgili çok yönlü bir bakış açısıyla pek çok değere rastlanılmaktadır. Yine Kutadgu Bilig’de değerler ile ilgili yapılan tezlere bakıldığında eserde yer alan değerlerin yöntem-teknik açısından değerlendirerek ele alındığı görülmektedir.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig, bahsi geçen Türkçe öğretim programında yer alan on kök değeri de içerisinde barındırmakta ve eğitimde kullanılabilir özellikler taşımaktadır. Değerler eğitiminde, Kutadgu Bilig gibi köklü tarihimizi yansıtan kök değerleri barındıran bu gibi özel eserlerin kaynak olarak kullanılmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bacanlı, H. ve Dombaycı, M. A. (2012, Kasım). *Değer Eğitiminde Değer Boyutlandırma Yaklaşımı*. II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumunda sunulan bildiri, İstanbul. <https://doi.org/10.14527/9786052419939.08>
- Birkan, G. Z. (2016). *Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Büyükköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (11. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. <https://doi.org/10.14527/9789756802748>
- Dilâçar, A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Dilmaç, B., Ulusoy, K. (2014). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- İnce, Ö. (2019, Ekim). Madalyonun İki Yüzü: Divân-ı Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig. *EKEV Akademi Dergisi*, (23) 79, 319-332. <https://doi.org/10.17753/ekev1178>
- Kardaş, M. Ve Cemal, S. (2017, Ekim). Değerler Eğitimi ve Türkçe Öğretiminde Değer Eğitimi Üzerine Yapılan Araştırmalara İlişkin Kaynakça Denemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), 383-412. <https://doi.org/10.19129/sbad.213>
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara. (<http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201912312239736-T%C3%BCrk%C3%A7e%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%202019.pdf>, 5 Aralık 2019 tarihinde erişildi.)
- Şeker, F. M. (2016). *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, H. (1980). *Okuduğunu Anlama Gücü ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden-Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tekşan, K. (2015, Aralık). Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig’in Kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (3). <https://doi.org/10.19171/uefad.679322>
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23: 7-17. <https://doi.org/10.29250/sead.596929>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.